

УДК 342.72/.73

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.12>

ПРАВО НА СПОРТ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Славко А.С.¹,

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства
Сумського державного університету,
<https://orcid.org/0000-0003-1339-470X>

Славко А.С. Право на спорт у конституційному законодавстві: порівняльно-правовий аспект.

Спорт має тісний зв'язок з правами людини. Цей зв'язок проявляється у кількох основних аспектах: можливості промоції прав людини за допомогою спортивних подій, проведення спортивних заходів і змагань на засадах рівності та недискримінації і формування безпосередньо права на спорт. Повага до прав людини закріплена, наприклад, в Олімпійській хартії та Світовому Анти-допінговому кодексі.

Доволі багатою також є практика Європейського суду з прав людини у контексті захисту прав атлетів та осіб, пов'язаних зі спортом. До останніх належать, наприклад, спортивні асоціації або вболівальники чи їх групи. Суд розглядав справи, пов'язані із позбавленням волі вболівальників для запобігання масовим заворушенням після футбольних матчів, втручанням у приватність атлетів через допінг-контроль, порушенням права на справедливий суд через розгляд спортивних спорів у спеціалізованих арбітражах тощо.

Аналіз конституційного законодавства зарубіжних країн показує тенденцію, відповідно до якої у новіших конституціях з'являються згадки про державну політику щодо спорту. Натомість, у більш ранніх конституціях уваги цій сфері суспільного життя не приділяють. Ті держави, які надали спортивній сфері статусу конституційного регулювання, використовують одну із кількох моделей: 1) держава зобов'язується «сприяти» спорту. Таке сприяння може набувати різноманітних форм – від простого невтручання до цільової підтримки окремих видів професійного спорту. В окремих випадках йдеться навіть про обов'язкове залучення школярів до масового спорту (Швейцарія); 2) держава визначає та гарантує право на спорт. Право на спорт розуміється як окреме право, для реалізації якого держава створює відповідну інфраструктуру. Це також передбачає підтримку саме масового спорту, адже право на спорт гарантується «кожному», «всім людям»; 3) спорт розуміють як частину іншого права, на-

приклад, права на здоров'я та медичну допомогу. Відповідно, заходи з підтримки спорту є частиною комплексних програм підтримки здоров'я населення, акцент робиться також на масовий спорт. Якщо судити з тексту Конституції, Україна обрала саме третій варіант. Проте, аналіз профільного законодавства дозволяє говорити про формування права на спорт у вітчизняній правовій системі.

Ключові слова: право на спорт, спорт, права людини, конституційне право, Конституція

Slavko A. S. The right to sport in constitutional legislation: a comparative aspect.

Sport has a close connection with human rights. This connection is manifested in several main aspects: the possibility of promoting human rights through sports events, holding sports events and competitions on the basis of equality and non-discrimination, and directly forming the right to sports. For example, respect for human rights is enshrined in the Olympic Charter and the World Anti-Doping Code.

The European Court of Human Rights' practice in protecting the rights of athletes and persons related to sports is also quite rich. The latter include, for example, sports associations or fans or their groups. The court considered cases associated with the deprivation of freedom of fans to prevent mass riots after football matches, interference in the privacy of athletes due to doping control, violation of the right to a fair trial due to consideration of sports disputes in specialized arbitrations, etc.

An analysis of the constitutional legislation of foreign countries shows a trend according to which state policy on sports mentions appears in newer constitutions. On the other hand, earlier constitutions did not pay attention to this sphere of public life. Those states that granted the sports sphere the status of constitutional regulation use one of several models: 1) the state undertakes to «promote» sports. Such assistance can take various forms - from simple non-interference to targeted support of certain types of professional sports. In some cases, it is even about compulsory

¹ Робота виконана в рамках проєкту № БФ/1-2022 до угоди № БФ/24-2021 «Економічно-правові засади медичної реформи, реформування системи менеджменту спорту».

involvement of schoolchildren in mass sports (Switzerland); 2) the state defines and guarantees the right to sport. The right to sport is understood as a separate right, for the implementation of which the state creates the appropriate infrastructure. It also involves supporting mass sports because the right to sports is guaranteed to «everyone» and «all people»; 3) sport is understood as part of another right, for example, the right to health and medical care. Accordingly, measures to support sports are part of comprehensive programs to support the population's health; emphasis is also placed on mass sports. Judging from the text of the Constitution, Ukraine chose the third option. However, the analysis of relevant legislation allows us to talk about forming the right to sport in the domestic legal system.

Key words: the right to sport, sport, human rights, constitutional law, the Constitution

Постановка проблеми. Спорт є важливою сферою суспільного життя. Саме завдяки спорту стає можливою пропаганда здорового способу життя, зміцнення здоров'я населення та, в окремих випадках, національне єднання. Спорт також є індустрією, навколо якої розвивається медицина, туризм, будівництво та архітектура тощо. Масовий спорт також є доволі бажаним явищем для держави. Саме тому право на зайняття спортом доволі часто закріплюється на рівні конституційного законодавства. Актуальність досліджень спортивного права особливо зростає в умовах повоєнної відбудови – спорт може бути використаний і як інструмент фізичної та психологічної реабілітації, і як один із рушіїв відбудови економіки.

Стан опрацювання цієї проблематики. В Україні спортивне право лише нещодавно отримало своїх дослідників. До останніх можна віднести Р.В. Чередника, Л.І. Заїченка, О.А. Моргунова, В.Г. Фатхутдінова, Д.Ю. Медведева та інших. Проте, у своїх працях згадані науковці переважно торкались теоретико-правових та господарсько-правових аспектів спортивного права. Натомість, права людини у спорті та право на спорт практично не отримали свого висвітлення у вітчизняній науці конституційного права. Тим не менш, серед закордонних дослідників інтерес до прав людини у спорті є доволі стійким. Наприклад, права людини у спорті (наприклад, право на приватність) розробляли В. Рук (William Rook), Д. Геерт (Daniela Heerdt), М. МакКристал, (Michael K. McChrystal), А. Шнайдер (Angela J. Schneider) та інші.

Відповідно, **метою** цього дослідження є порівняльно-правовий аналіз конституційних гарантій права на спорт у державах світу.

Виклад основного матеріалу. Спорт має тісний зв'язок з правами людини, пропагуючи здоровий спосіб життя, рівність та недискримінацію. Відповідно, такий зв'язок проявляється

як у національному законодавстві, так і у актах міжнародного характеру. Зокрема, Олімпійська хартія у принципі 4 проголошує: «Заняття спортом є правом людини. Кожна людина повинна мати можливість займатися спортом без будь-якої дискримінації та в олімпійському дусі, який вимагає взаєморозуміння з духом дружби, солідарності та чесної гри» [1]. На прихильності до прав людини наголошує також Світовий Анти-допінговий кодекс. Описуючи основні завдання існування Кодексу, його розробники виділяють також верховенство права. Останнє, на думку розробників, покликане «переконатися, що всі відповідні зацікавлені сторони погодилися підкорятися Кодексу та Міжнародним стандартам, і що всі заходи, вжиті для застосування їхніх антидопінгових програм, поважають Кодекс, Міжнародні стандарти та принципи пропорційності та прав людини» [2].

На зв'язку прав людини та спорту наголошують також і закордонні дослідники. Наприклад, Д. Еерт та В. Рук, підкреслюють, що участь або залученість до спорту несе з собою багато переваг, у тому числі потенціал просування прав людини [3]. Дискутуючи можливості підходу, заснованого на правах людини (rights-based approach) у спорті, зарубіжні науковці наголошують, що правові норми можна використовувати для досягнення спортивних цілей (наприклад, право на фізкультуру в школах або будівництво спортивного майданчика). У свою чергу, спорт можна використовувати як засіб просування та розвитку прав людини в цілому [4].

Спорт охоплює майже весь спектр фундаментальних прав людини. Зокрема, Європейський суд прав людини розглядав спортивні та пов'язані зі спортом події в аспекті:

Права на життя. Наприклад, у заяві *Harrison and Others v. the United Kingdom* заявники скаржились на порушення державою позитивного процедурного зобов'язання за статтею 2 Конвенції, яке проявилось у відсутності належного розслідування випадку смерті 96 футбольних вболівальників на стадіоні у Хілсборо. Суд визнав заяву неприйнятною [5];

Заборона катування, нелюдського та такого, що принижує гідність, поведження та покарання. Зокрема, у справі *Hentschel and Stark v. Germany* заявники-футбольні фани скаржились на неналежне поведження з ними у відділку поліції під час футбольного матчу. Суд не знайшов незаперечних доказів неналежного поведження із заявниками, проте констатував порушення процедурних зобов'язань держави за статтею 3 Конвенції у контексті відсутності ефективного розслідування [6];

Право на свободу та особисту недоторканність. Так, у справі *Ostendorf v. Germany* заявник скаржився на чотиригодинне затримання, спрямоване

на запобігання його участі в масових заворушеннях та бійках футбольних фанів. На думку Суду, дії правоохоронних органів були виправленими і пропорційними [7]. Подібне рішення суд ухвалив у схожій справі, *S., V. and A. v. Denmark*. У цьому випадку заявників утримували у поліцейському відділку протягом 7 годин. Суд вказав на те, що обмеження, накладене на заявників, є пропорційним з огляду на заявлену мету. Також Суд окремо наголосив на тому, що затриманням передувала постійний діалог з населенням і заклики поліції не допускати бійок між фанатами та погромів після футбольних матчів [8];

Право на справедливий суд. У справі *Mutu and Pechstein v. Switzerland* заявники-професійні спортсмени скаржились на Спортивний Арбітраж (*Court of Arbitration for Sport*). На їх думку, останньому бракувало незалежності та безсторонності, що порушило їх право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції. Суд не погодився із аргументами заявників щодо незалежності, проте у випадку одного із аплікантів констатував брак публічності під час слухань у Спортивному Арбітражі [9].

Право на приватність. Наприклад, у справі *Fédération Nationale des Syndicats Sportifs (FNASS) and Others v. France* йшлося про незадоволення заявників вимогами антидопінгового законодавства, яке вимагало з них постійно звітуватись про їх місцезнаходження та виділяти кожного дня 60 хвилин, протягом яких вони будуть доступними для відібрання зразків для тестування. На думку Суду, таке втручання не порушило принципу пропорційності і уряд діяв розважливо, балансує приватні та публічні інтереси [10].

Свобода віросповідання. У справі *Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland* заявники-мусульмани вбачали порушення їх права в обов'язкових шкільних заняттях з плавання для їх дочок. У свою чергу, Суд нагадав, що стосовно статті 9 Конвенції держава має широке поле розсуду. Крім того, уряд вжив всіх можливих заходів для того, щоб пом'якшити ефект від обов'язкових занять – наприклад, дочкам заявників було дозволено носити буркіні і створено можливості для перевдягання без присутності хлопців. Відтак, на думку Суду, право на свободу віросповідання не було порушено [11].

Свобода вираження поглядів (в аспекті свободи преси). У справі *Ressiot and Others v. France* заявниками виступали журналісти, які висвітлювали обставини допінг-скандалу на велогонках. Правоохоронні органи Франції порушили щодо них провадження, намагаючись знайти джерело витоку даних розслідування. Проте, Суд наголосив, що в цьому випадку національні суди не спромоглися встановити справедливий баланс інтересів та порушили право, гарантоване статтею 10 Конвенції [12].

Також ЄСПЛ розглядав справи, пов'язані із розпуском спортивних та фанатських організацій (стаття 11), дискримінації у спорті (стаття 14), свободи пересування (стаття 2 Протоколу № 4), позбавлення власності тощо. Як бачимо, спорт та права людини є пов'язаними у багатьох аспектах людської життєдіяльності.

В окремих випадках навіть починають говорити про існування права на заняття спортом. Наразі спеціалізовані праволюдні акти міжнародного характеру мало звертаються до тематики розвитку спорту. Проте, дещо інші тенденції можна прослідкувати у національному конституційному законодавстві окремих країн світу.

Наприклад, Конституція Афганістану проголошує, що «держава вживає необхідних заходів для сприяння здоровому фізичному вихованню, розвитку національного та місцевого спорту» [13]. Конституція Алжиру не тільки зобов'язує державу «забезпечувати розвиток фізичного виховання, спорту та розваг», а і передбачає створення спеціальних молодіжних рад, які «висловлюють свої думки та рекомендації з питань, що стосуються потреб молоді, а також її процвітання в економічній, соціальній, культурній та спортивній сферах» [14]. За Конституцією Анголи, «держава повинна сприяти доступу всіх до грамотності, освіти, культури та спорту, заохочуючи різних приватних агентів брати участь у їх реалізації відповідно до умов закону» [15]. Так само і Конституція КНР констатує, що «держава розвиває фізичну культуру і сприяє масовій спортивній діяльності для зміцнення фізичної форми людей» [16]. Литовський законодавець у статті 53 Конституції проголошує, що «держава має сприяти розвитку фізичної культури суспільства та підтримувати спорт» [17]. У Швейцарії сприяння спорту з боку держави робить його майже обов'язковим для населення: «Конфедерація заохочує спорт і, зокрема, спортивну освіту. ... Уряд може видати правила про спорт для молоді та оголосити навчання спорту в школах обов'язковим» (стаття 68 Конституції Швейцарії) [18].

Натомість, Конституція Болівії прямо гарантує право на спорт: «кожен має право на спорт, фізичну культуру та відпочинок. Держава гарантує доступ до спорту незалежно від статі, мови, релігії, політичної орієнтації, територіального розташування, соціальної, культурної чи будь-якої іншої ознаки».

Держава за допомогою політики в галузі освіти, відпочинку та охорони здоров'я сприяє розвитку фізичної культури та спорту на профілактичному, оздоровчому, тренувальному та змагальному рівнях, приділяючи особливу увагу особам з обмеженими можливостями. Держава гарантує методи та необхідні економічні ресурси для їх ефективності» [19].

Конституція Бразилії містить 217 статтю, безпосередньо присвячену спорту. Так, відповідно до неї, обов'язком держави є сприяння офіційним і неофіційним спортивним заходам як праву кожної людини, дотримуючись:

- самостійності щодо організації та діяльності суб'єктів та асоціацій, які контролюють спорт;
- виділення державних коштів для сприяння, на першочерговій основі, навчальному спорту та, в окремих випадках, спорту високих досягнень;
- диференційованого підходу до професійних і непрофесійних видів спорту;
- захисту і надання стимулів національно створеним видам спорту.

При цьому Конституція Бразилії передбачає створення спеціалізованих спортивних судів, які виносять рішення у справах щодо спортивного регулювання та змагань. Лише після вичерпання цього засобу захисту своїх прав, особа може звернутись до інституційних судів загальної юрисдикції [20]. Так само і стаття 78 Конституції Кабо-Верде передбачає, що «кожен має право на фізкультуру і спорт». Держава, у свою чергу, «підтримує та стимулює створення спортивних асоціацій і, у співпраці з цими асоціаціями, сприяє практиці та поширенню фізичного виховання та спорту [21]. Стаття 65 Конституції Домініканської Республіки також гарантує право на спорт: «Усі люди мають право на фізичне виховання, спорт і відпочинок. Обов'язком держави, у співпраці з навчальними центрами та спортивними організаціями, є сприяння, стимулювання та підтримка практики та поширення цієї діяльності. Відповідно:

Держава визнає спорт і відпочинок як державну політику освіти та охорони здоров'я та гарантує фізичне виховання та шкільний спорт на всіх рівнях системи освіти відповідно до закону.

Закон має передбачити ресурси, стимули та заохочення для сприяння спорту для всіх чоловіків і жінок, повну допомогу спортсменам, підтримку висококонкурентних видів спорту, спортивні програми та заходи в країні та за кордоном» [22].

Відповідно до Конституції Болгарії, обов'язок держави «сприяти розвитку спорту і туризму» є частиною зобов'язання охороняти здоров'я всіх громадян (стаття 52) [23]. Подібне формулювання міститься також у Конституції Колумбії, відповідно до якої «заняття спортом, його рекреаційні, змагальні та оригінальні прояви виконують функцію всебічного розвитку людської особистості, а також збереження та зміцнення здоров'я людей», «спорт і відпочинок є частиною освіти і складають державні соціальні витрати». При цьому, «визнається право всіх людей на відпочинок, заняття спортом і користування вільним часом» [24]. Такої ж позиції дотримується і португальський законодавець: за статтею 64 (Здоров'я) Конституції, «право на здоров'я реалізується ... шляхом створення економічних, соціальних, культурних

та екологічних умов, які особливо гарантують захист дитинства, молоді та старості; шляхом систематичного поліпшення умов життя і праці, а також популяризації фізичної культури і спорту в школі та серед населення; і шляхом розвитку як медичної та гігієнічної освіти людей, так і здорового способу життя» [25]. У той же час, відповідно до статті 79 цього ж документа, «кожен має право на фізичне виховання і спорт. Діючи у співпраці зі школами та спортивними асоціаціями та групами, держава повинна заохочувати, стимулювати, спрямовувати та підтримувати практику та поширення фізичного виховання та спорту, а також запобігати насильству у спорті» [25]. Стаття 50 Конституції Молдови також розглядає підтримку спорту як обов'язок держави, але у контексті підтримки молоді: «органи державної влади зобов'язані забезпечити належні умови, що дозволяють молоді вільно брати участь у соціальному, економічному, культурному та спортивному житті країни» [26]. Така ж позиція дублюється і в Конституції Румунії, відповідно до статті 49 якої, «органи державної влади зобов'язані сприяти забезпеченню умов для вільної участі молоді в політичному, соціальному, економічному, культурному та спортивному житті країни» [27].

З огляду на проведений поверховий аналіз конституцій зарубіжних держав видається за доцільне говорити про принаймні три моделі закріплення спорту у конституційному праві:

1) Як зобов'язання держави сприяти розвитку спорту, поряд з іншими напрямками державної політики. Загалом таке зобов'язання може зводитись до неутручання або програм розвитку окремих видів спорту, проте існують і винятки (наприклад, вже згадана вище Швейцарія);

2) Як окреме право на спорт, що, очевидно, потребує як розробки більш деталізованого національного законодавства, яке передбачатиме порядок реалізації права на спорт, так і створення інфраструктури для забезпечення розвитку масового (а не тільки професійного) спорту;

3) Як складової іншого права – наприклад, права на здоров'я, на належне навколишнє середовище, на розвиток молоді тощо. У такому випадку масовий спорт розглядається як частина більш широкої політики охорони здоров'я чи захисту прав молоді.

Україна належить до третьої групи держав. Відповідно до статті 49 Конституції України, держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя [28]. У цій же статті йдеться про охорону здоров'я, доступ до медичної допомоги тощо. Положення цієї статті стали предметом тлумачення у рішенні Конституційного суду України № 10-рп/2002, проте безпосередньо питання державної політики щодо спорту у цьому документі не підіймались [29]. Науковці, у свою чергу, заува-

жують, що державні гарантії, які забезпечують розвиток фізичної культури і спорту, розуміються як складова права на охорону здоров'я [30, с. 107].

Ці положення дещо деталізовані у статті 3 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», відповідно до якої «громадяни мають право займатися фізичною культурою і спортом незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак» [31]. У контексті наведеного вище видається, що можна говорити про початок формування «права на спорт» у національному законодавстві.

Підсумовуючи, вважаємо за потрібне вказати на такі загальні **ВИСНОВКИ**:

1. Спорт і права людини мають доволі міцний зв'язок. З одного боку, спорт використовується для промоції прав людини. Спортивні активності повинні організовуватись таким чином, щоб було забезпечено принцип верховенства права, враховуючи повагу до прав людини.
2. Права людини у спорті можуть бути захищені за допомогою універсальних та регіональних інструментів. Зокрема, Європейський суд з прав людини у своїй практиці захищав право на свободу від катувань, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, прав на приватність тощо як атлетів, так і осіб, пов'язаних зі спортом (наприклад, спортивних асоціацій, вболівальників).
3. На національному рівні помітна тенденція до закріплення спорту у конституційному законодавстві. Закономірно: що більш новою є Конституція, то з більшою ймовірністю в ній йтиметься про державну політику щодо спорту. Проведений нами аналіз дозволяє виділити кілька моделей формулювання положень про спорт у конституційному праві держав: як загального зобов'язання сприяти спорту; як окремого права на спорт; як елементу іншого права, наприклад, права на здоров'я.
4. В Україні використано останню із перелічених моделей, проте, на рівні закону прослідковується початок формування права на спорт. Ми вважаємо, що саме виокремлення права на спорт на національному рівні є найбільш оптимальною моделлю конституційного регулювання державної політики щодо спорту. Відтак, формулювання належних гарантій права на спорт відкриває нові перспективи наукових досліджень у цій царині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Olympic Charter. International Olympic Committee, 2021. URL: [https://stillmed.](https://stillmed.olympics.com/media/Document%20Library/OlympicOrg/General/EN-Olympic-Charter.pdf?_ga=2.172246883.1384747369.1661940844-119216811.1661940844)

2. World Anti-Doping Code. World Anti-Doping Agency, 2021. URL: https://www.wada-ama.org/sites/default/files/resources/files/2021_wada_code.pdf.
3. Heerdt, D., Rook, W. Remedy and redress for sport-related human rights abuses. *International Sports Law Journal*. 2022, August, 25. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40318-022-00227-0>.
4. Teixeira A. Human Rights Based Approach to Grassroots Sports and Physical Activities. International Sport and Culture Association (ISCA), 2012. URL: https://www.isca-web.org/files/Human_Rights_Based_Approach_to_Grassroots_Sports_and_Physical_Activities_by_Alessandra_Teixeira_1.pdf.
5. Case of Harrison and Others v. the United Kingdom, decision of March 25, 2014. European Court of Human Rights HUDOC. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-9357%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-9357%22]}).
6. Case of Hentschel and Stark v. Germany, judgement of March 7, 2013. European Court of Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178381>.
7. Case of Ostendorf v. Germany, judgement of November 9, 2017. European Court of Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-4282482-5111626>.
8. Case of S., V. and A. v. Denmark, judgement of October 22, 2018. European Court of Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187391>.
9. Case of Mutu and Pechstein v. Switzerland, judgement of October 2, 201. European Court of Human Rights HUDOC. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-186434>.
10. Case of Fédération Nationale des Syndicats Sportifs (FNASS) and Others v. France, judgement of January 18, 2018. European Court of Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180442>.
11. Case of Osmanoglu and Kocabaş v. Switzerland, judgement of January 10, 2017. European Court of Human Rights HUDOC. URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170436>.
12. Case of Ressiot and Others v. France, judgement of June 28, 2012. European Court of Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111670>.
13. Constitution of Afghanistan. Constitute, 2004. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Afghanistan_2004?lang=en.
14. Constitution of Algeria. Constitute, 2020. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2020?lang=en.

15. Constitution of Angola. *Constitute*, 2010. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010?lang=en.
16. Constitution of China. *Constitute*, 2018. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/China_2018?lang=en.
17. Constitution of Lithuania. *Constitute*, 2019. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019?lang=en.
18. Constitution of Switzerland. *Constitute*, 2014. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2014?lang=en.
19. Constitution of Bolivia. *Constitute*, 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009?lang=en.
20. Constitution of Brazil. *Constitute*. 2017. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017?lang=en.
21. Constitution of Cape Verde. *Constitute*, 1992. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cape_Verde_1992?lang=en.
22. Constitution of Dominican Republic. *Constitute*, 2015. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Dominican_Republic_2015?lang=en.
23. Constitution of Bulgaria. *Constitute*, 2015. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en.
24. Constitution of Colombia. *Constitute*, 2015. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015?lang=en.
25. Constitution of Portugal. *Constitute*, 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=en.
26. Constitution of Moldova. *Constitute*, 2016. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Moldova_2016?lang=en.
27. Constitution of Romania. *Constitute*, 2003. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=en.
28. Конституція України від 28 червня 1996 року. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) N 10-рп/2002 від 29 травня 2002 року. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text>.
30. Конституція України. Науково-практичний коментар: станом на 20 трав. 2018 р. / Я.О. Берназюк, А.Г. Бірюкова, Ю.О. Буглак та ін.; за заг. ред. К.І. Чижмарь, О.В. Лавриновича. К.: Професіонал, 2018. 296 с.
31. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 № 3808-XII Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>.